

Rita Ender: 1964 Rum Sürgünü ve Azınlık Hukuku

Posted on 23/09/2019

Hukuk, insanları “tanık” olarak kabul eder. İnsanları dinler. Dinlemeden önce onlardan doğruyu söyleyeceklerine dair “yemin” etmelerini ister. Tanıklar; onurları ve kutsal saydıkları tüm inanç ve değerleri adına yemin ederlerken, mahkeme salonunda yargıçlar dâhil herkes ayağa kalkar. Yemin edilince oturulur ve tanık söze başlar.

Sözün, sözcüklerin anlatamadığını ise bazı durumlarda fotoğraflar gösterir. Fotoğraf, mahkeme salonu için(de) bir “delil”dir. Fotoğrafın çekildiği yer ise, davaya konu olaya tanıklık eden mekândır. 1945’te Maria Callas’ın ilk solo resitalini ayakta sergilediği Atina Operası da böyle bir tanıklık mekânıdır.

Çünkü bu fotoğraf, 1923 yılında Lozan Antlaşması çerçevesinde yapılan mübadelede, Atina Operası’nın, barınma yerine dönüştüğünü gösterir. Sürgün edilen, iki devlet arasında değiş-tokuş konusu olmuş ailelerden bazıları bir süre opera binasında kalmış, localar ailelere barınmaları amacıyla tahsis edilmiştir.[1]

Fakat 1964 yılındaki sürgünlerde Atina Operası’nın locaları aynı görevi görmemiştir. 1964 yılında Türkiye’de yaşayan 12 bin Yunan pasaportlu Rum sınır dışı edildiğinde, Yunan hükümeti bu insanlar için göçmen kampları kurmuştur.[2] Kamplarda, bavullarına sığan 20 kiloluk eşyaları ve ceplerinde kalmasına izin verilen 20 dolarları ile sürgün edilmiş olmayı anlamaya çalışmışlardır.

Sürgün bir ceza çeşididir. Türkiye’de, 64 tarihinde yürürlükte bulunan 765 sayılı Türk Ceza Kanunu’nun düzenlemesine göre kanununun 11. maddesinde yer alan suçlar bakımından

kanununun 18. maddesi uyarınca uygulanacak bir cezadır.[3] Ceza, asırlardan beri, insanlık tarihinin her döneminde ve her türlü hukuk sisteminde suç karşılığında suçu işleyen kişiye o suçu dolayısıyla verilmiştir. Yargı mercilerince adaleti yerine getirmek için kullanılmıştır. Fakat bu kullanımın hukuka uygun olması için, çağdaş hukuk sistemlerine göre, cezanın, insancıl olması, yasa tarafından belirlenmiş olması gibi kimi nitelikleri taşıyor olması gerekmektedir.[4]

Peki, 1964 yılında Türkiye’de sürgün cezasına çarptırılanların suçları ne idi? Ve Yunan tebaalı insanlarla, eşleriyle dostlarıyla beraber sürgünü yaşayan, Lozan’a göre gayrimüslim azınlık kategorisinde olan Rumların çektiği bu ceza, hukuka uygun muydu?

Pek çok açıdan hukuka uygun değildi fakat Türkiye’de azınlıkların yaşadığı hemen her haksızlıkta olduğu gibi siyaset gereği bir hukuk uydurulmuştu. Öncelikle Türkiye, Kıbrıs sorunu nedeniyle Türkiye ile Yunanistan arasındaki 1930 tarihli ve iki ülke vatandaşlarının birbirlerinin ülkesinde ikamet etmesine izin veren İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Mukavelenamesi’ni feshetti. Bundan sonra olacak olanlar bakımından bu fesih, bir hukuka uygunluk zemini olarak ortaya atıldı.

16 Mart 1964’te dönemin hükümeti, anlaşmayı, “antlaşmanın imza edildiği tarihten bu yana uzun zaman geçmiş olması münasebetiyle o günkü icaplara” uymadığı gerekçesi ile feshettiğini açıkladı.[5] Ertesi gün; 17 Mart 1964’te tapu dairelerinde, Yunan vatandaşlarına dair işlemler durduruldu. Tapu daireleri bir tedbir olarak satış ve intikal işlemlerine dair muameleleri askıya aldı ve bu suretle mülkiyet hakları ihlal edilmeye başlandı.

O günlerde yürürlükte bulunan 1961 Anayasası’nın 36. maddesi, herkesin mülkiyet ve miras haklarına sahip olduğunu düzenlemekte ve bu hakların, ancak kamu yararı amacıyla, kanunla sınırlanabileceğini söylemekteydi. Fakat Mart ayında başlayan hak sınırlamaları için gerekli olan bir hukuk metni, ancak Kasım ayında ortaya kondu: 2 Kasım 1964’te hükümet 6/3801 sayılı kararnamesi ile Yunan uyruklu kişilerin Türkiye’de bulunan taşınmazları

üzerinde tasarrufta bulunmalarını yasakladı.

Bu yasaklama da Anayasa'ya aykırı idi, zira Anayasa'nın 11. maddesi, temel haklara ilişkin sınırlamaların ancak kanun ile yapılabileceğini söylemekteydi.

Buna rağmen ve bununla beraber, taşınmazlar üzerindeki haklardan doğan her çeşit gelire de el konulmuştu. 3801 sayılı kararnameye dayanarak, Yunan uyrukluların gayrimenkulleri üzerinden doğan hasılatlar, Merkez Bankası tarafından bloke edildi. [6]

Hasılatlar bloke edilirken, bir başka ifadeyle yürütme erkinin hükmettiği sürgün cezası bir şekilde infaz edilirken, 4. Şubeye bağlı polisler görev yapmaktaydı. Evlerinden veya iş yerlerinden alınan Yunan uyruklu insanlar, Türkiye'yi terk etmeden önce, 4. Şube'de imzaladıkları belge ile gönüllü bir sürgün yaşayacaklarını beyan etmeye zorlanmışlardı. Söz konusu belge ile insanlar, yasaları ihlal ettiklerini, Türkiye aleyhine politik faaliyetleri bulunan Eleniki Enosis üyesi olduklarını ve Kıbrıs'taki Yunanlı teröristlere para göndermiş olduklarını söylemişlerdi. Bütün bunlarla beraber, Türkiye'yi kendi özgür iradeleriyle terk ediyor olduklarının da altını imzalamışlardı. Önceden hazırlanmış bu ifade metinlerine imza vermek istemeyenler ise hücrelere gönderilmişlerdi.[7]

Binlerce insanın birden bire ve tesadüfen aynı günlerde, 20 kilo ve 20 dolar ile yaşamlarını terk etmeye özgür iradeleri ile karar vermeye sebep olacak bir akıl tutulmasına kapıldıklarına kim inanır bilinmez. Fakat bu akıl tutulması karşısında yaşananlar ve medyada kendileri hakkında yapılan güzellmeler karşısında ruhları okşanan Rumlar, o dönemde özel bir komisyonun da konusunu oluşturmaktaydı: Aralık 1962'de gizli bir kararnameye, Ocak 2004'te yine başka gizli bir kararnameye kaldırılmış[8] olan "Azınlık Tali Komisyonu" kurulmuştu.[9] Azınlıklar açısından görmenin, duymanın ve iletişime geçmenin pek mümkün olmadığı bu Komisyonun varlığı, yıllar boyunca hep bir şekilde hissedilmişti. Hrant Dink bu durumu şöyle anlatmıştı:

“Azınlık Tali Komisyonu denen kurumun varlığı, adını tam koyamasak da, biz azınlıklar tarafından hep seziliyordu. Vakıf yöneticileri devletin herhangi bir makamıyla, herhangi bir sorun nedeniyle temas kurduğunda hep şu prosedür yaşanır; sayın makam ya da bakan sizi nazik bir kabulle dinler, sunduğunuz raporu alır, kısa sürede gereğini yerine getireceğini ifade eder. Bu bizim için artık alışıldık bir ritüeldir ama biliriz ve hissederiz ki, o dosya bizim bilmediğimiz daha derinlerde bir kuruma havale edilecek ve onların kararına göre hareket edilecektir. Bu da çoğunlukla çözümsüzlüktür.”[10]

Baskın Oran’a göre bu kuruluşun yarattığı çözümsüzlükler ve hukuka aykırılıklar özellikle eğitim alanında yaşanmıştı ve 64 sürgünleri açısından da ciddi etkileri olmuştu. Azınlık okullarında ilk defa Şubat 1937-Ağustos 1949 arasında yaşanan “Türk müdür yardımcısı” uygulaması, 1962’de yeniden uygulamaya konmuştu. Haziran 1965’te çıkartılan 625 sayılı Kanunda bu görev için aranan kriterin “Türk asıllı ve TC uyruklu” olmak olduğu belirtilmişti. [11] Temmuz 64’te çıkartılan 502 sayılı Kanun ile Gökçeada (İmroz) ve Bozcaada (Tenedos)daki eğitim sistemi değiştirilmiş ve Rumcanın öğretilmesi durdurulmuştu. Kasım 1964’te çıkarılan 3885 sayılı genelgeyle Rum okullarında sabah duası yasaklanmıştı. Ve 1672’den beri faaliyette olup yalnızca ilahiyat kitapları basan Fener Patrikhanesi’nin basımevi “ancak özel ve tüzel kişiler basımevi kurabilir” gerekçesiyle kapatılmıştı.[12]

Medyada ise, Patrikhane’nin yayınladıkları ve yaptıkları ile zararlı olduğunu ifade eden yayınlar yayınlanmakta ve “Patrikhane gitsin, biraz da Yunanistan’ın başına bela olsun” gibi manşetler kullanılmaktaydı. Bu ortamda ve bu şartlarda, burada yaşamaya çalışan Rumların mahallelerinde kimi boykotlar yapılmaktaydı. Örneğin, geçmişte denenmiş “Vatandaş Türkçe konuş” kampanyası yeniden gündeme gelmişti.[13]

Bu arada Bozcaada ve Gökçeada ile de özel olarak ilgilenilmekteydi! 1964’de İmroz ve Bozcaada’da Rum köyleri boşaltılarak askeri alan ilan edilmişti. 1965’te, Gökçeada’da 22.555 dekarlık toprak istimlak edilmiş ve açık cezaevi kurulmuştu. İstimlak edilen topraklar ve kamulaştırılan zeytinlikler, adalılarının geçim kaynağını elinden aldı. Açık ceza evinde

kalan mahkumların adalıları rahatsız etmesi ve ilgili kurumların bu konu karşısındaki duyarsızlıkları, Rumları göçe zorladı, kendi topraklarından sürgün etti.[14]

Bütün bu olanlar, en çok Rum azınlığın canını yakmış olsa da yalnızca Rumları etkilemedi. 1964 yılında sınır dışı edilenlerin arasında az sayıda da olsa Türkiye’de yerleşik Yunan uyruklu Yahudiler de vardı.[15] Yunan uyruklu Yahudilerin sürgünü bakımından bir çifte standardın söz konusu olduğundan bahsedilmektedir. Sözlü tarih aktarımından öğrenilenlere göre, Yunan uyruklu kimi Yahudiler, aynen Rumlar gibi sürgün edilmişken kimi Yunan uyruklu Yahudilerin burada kalmasına göz yumulmuştu.

Türkiye’de bu tip olayları yaşamaya ve böyle hak ihlallerine maruz kalmaya alışık olan azınlıklar bu durumu sık sık ifade etmiştir. Örneğin Serkis Seropyan, Ermenilerin bir inancı olduğunu söyler: “ Türkiye’de yaşıyorsan 10 senede bir sopayı yiyeceksin kafana.” [16] Roni Margulies, bu inancın sadece Ermenilere ait olmadığını şu sözleriyle ortaya koyar: “Becermiş işte Türkiye Cumhuriyeti: aba altında hep bir sopa olmuş, olduğunu dedem de bilmiş, babam da, diğer tüm azınlıklar da.”[17]

Bu sopa karşısında bir savunma mekanizması da geliştirilmiş ve farklı olaylar karşısında kimi çareler üretilmeye çalışılmış. Örneğin, 1964 sürgünleri sırasında kimi insanlar kimliklerindeki din hanesinde değişiklik yapmış ve kendilerini “Türk Ortodoks” olarak tanıtmaya başlamış. Örneğin, Batman’da bir Ermeni köyü o tarihte topluca din değiştirmiş ve Müslüman olduğunu açıklamış.[18] Ermeniler hakkında açıklama yapma yetkisini kendinde gören siyasetçi Berç Turan ise şöyle bir demeç vermiştir: “Biz Ermeniler Rumların tahrikine asla alet olmayacağız ve Kıbrıs politikasında her zaman Türklerin yanında bulunacağız.” [19]

Kıbrıs politikasından sorumlu tutularak yargısız infaz sonucu sürgün cezasına mahkûm edilen 12.000 Yunan uyruklu kişi ve onlarla beraber sürgün yaşamış binlerce kişinin, Türkiyeli gayrimüslim azınlıkların acı dolu hatıraları üzerine bugün adaletten söz edilebilir

mi? Sınırdışı edilme faaliyetleri ve bu faaliyetlerin hazırlık çalışmaları açısından yaratılan hukuk metnlerinin yaşattığı mağduriyet bugün hukuken nasıl değerlendirilebilir?

Uluslararası ceza hukukçuları, adaletin geçmişe taşınması tartışmalarında öncelikle mağduriyetin tanınması gerektiğini ifade etmektedirler. Bu anlamda 1964 yılında yaşanan mağduriyetin, Türkiye'nin hukuk sisteminin de mağduriyeti olduğunu kabul etmek gerekecektir. Çünkü bu dönemde siyasi hamlelere kılıf olarak yaratılan hukuk metnlerinin, bir gecede çıkan kararname ve genelgelerin varlığı hukuk sistemi açısından çıkmazlar yaratmıştır.

Bu genelgelerin, örneğin Rumca öğretilmesinin yasaklanması suretiyle kişilerin ve azınlık grubunun eğitim hakkını hukuka aykırı şekilde ortadan kaldıran genelgenin uygulaması ile Türkiye öncelikle Anayasasını ve Lozan Barış Antlaşması'nı ihlal etmiştir. Bugün hukuk fakültelerinde bile okunmayan fakat özellikle mütekabiliyetten bahsedilecekken sık sık atıf yapılan Lozan Barış Antlaşması, Türk hukuk sistemi açısından benzersiz bir öneme sahiptir. Zira, Türkiye Cumhuriyeti'nin "kurucu antlaşması" olarak kabul edilmiştir. "Lozan Sulh Muahednamesinin Kabulüne Dair Kanun" gereği Lozan, iç hukukun yadsınamaz bir parçası haline gelmiştir, hukuk düzeninde "temel" nitelikteki yerini almıştır. Bu durum, uluslararası alanda Türkiye tarafından çeşitli şekillerde ifade edilmiştir. Örneğin, Türkiye taraf olduğu uluslararası sözleşmelere "ihtirazi kayıt" koyarken; T.C Anayasası hükümleri ile Lozan Antlaşması hükümlerini birlikte anmış, Türkiye'nin sözleşme hükümlerini Anayasası ve Lozan Anlaşması hükümlerine ve ruhuna uygun olarak yorumlama hakkını saklı tuttuğu ifade etmiştir.

Lozan'ın hükümleri ve ruhu, Türkiye'deki gayrimüslim azınlıklar açısından hayatidir. Bilindiği üzere, Lozan Barış Antlaşması'nın, "Azınlıkların Korunması" başlığını taşıyan bir bölümü[20] vardır. Türkiye'nin uygulamakla yükümlü olduğu bu Antlaşma'da ve bu bölümde "azınlık" kavramı tanımlanmamış, azınlığın kim olduğu belirtilmemiştir. Koruma hükümlerinin nesnesi, "gayrimüslim azınlıklar" dır. Lozan'da "gayrimüslim azınlıklar"

(minorité non-musulman) teriminin yer alması, Türkiye’de azınlıklar olduğunun ve “azınlık kimliğinin” tanınması olarak değerlendirilmektedir.

İç hukuk metinlerine bakıldığında, azınlıklar yıllar boyunca yasal ve idari çeşitli metinlerin konusunu oluşturmuş olsalar da, anayasal ve yasal düzlemde kesin bir tanımadan yararlanmamışlardır.[21] Uluslararası düzlemde ise, kimi sözleşmeler ve bu sözleşmelere devlet tarafından koyulan çekinceler ile azınlıkların varlığı ve hakları zımnen tanınmıştır. [22]

Çeşitli düzenlemeler ile zımnen, Lozan ile açıkça tanınan azınlık hakları, geçerli kişisel insan hakları çerçevesinde değerlendirilmektedir. Var olma hakkı, eşit olma hakkı, ayrımcılık yapılmaması, din, ifade ve kültür özgürlüğü bu nedenle kişisel ve azınlık haklarının bir parçasıdır. Bununla birlikte, azınlık haklarının kolektif boyutu da vardır.[23] Kolektif hak-bireysel hak ayırımı, temel hak ve hürriyetlerin kullanım biçimlerine göre olan bir tasniftir de.[24] Birden çok kişinin ancak birlikte kullanabildiği, bireylerin yalnız başlarına gerçekleştiremediği amaçları hedef alan kolektif özgürlüklerde, grup haklarının yanında bireysel hakların korunması da önem taşımaktadır. [25]

Bu anlamda, kolektif boyutu göz önüne alınarak “topluya (grup olarak) kullanılabilen özel insan hakları” olarak da tanımlanan azınlık hakları hukuku, Milletlerarası Daimi Adalet Divanı’na göre; “öncelikle eşitlik ve ayrımcılık yasağı hukukudur.”[26]

Türkiye’de gayrimüslim azınlıklara karşı olan ayrımcı uygulamaların çeşitli gerekçeleri olmuştur. Örneğin Varlık Vergisi’nde azınlıkların çok zengin oldukları ve milli sermayenin Türkleştirilmesi gerektiği vurgulanırken, İkinci Dünya Savaşı sırasında bu insanların tehlikeli olabileceği, Türkiye’nin güvenliği açısından kuşku yarattıkları vurgulanmıştır.[27] Bu tip gerekçeler ile bu insanlar, 1934 Trakya olaylarını, 6-7 Eylül olaylarını yaşamışlar, tedbir gereği askere alınmışlardır. Kimi meslekleri icraları kendilerine yasaklanmış, vakıfları mülksüzleştirilmiştir.

Bu olayların yaşanmasına ortam hazırlayan insanlar veya yayınlar ise hiçbir zaman cezalandırılmamıştır. Mülkiyet haklarının hukuka aykırı sınırlanmaları sırasında, azınlıklar açısından, örneğin özel hayatlarının gizliliğinin korunması veya kişisel verilerinin korunması hakkı talep edilir bile olmamıştır. Bu sadece miş li zamanlarda olan; 60lı yıllarda kalan bir durum da olmamıştır. Bu, neredeyse çeşitli aralıklarla tekrarlanan bir alışkanlık halini almıştır.

Örneğin, 1993 yılında İçişleri Bakanlığı'na, "Rumlar Fener'den durmadan ev alıyor. Fener burayı Vatikan devleti yapacak" konulu bir ihbar gelmiş ve bu ihbar üzerine 6 metropolitin ifadesi alınmıştır.[28]

Sonrasında ise tapu kayıtları incelenmiştir. 2009 yılında benzer bir durumun varlığı Başbakan Tayyip Erdoğan tarafından aktarılmıştır. Yıldız Teknik Üniversitesi'nin açılış konuşmasında Erdoğan, herhalde öğrencilere tavsiye vermek amacıyla şöyle bir değerlendirme yapmıştır:

"Ben başarıda üç şeye inanırım:

-İnsan yönetimi, -Bilgi yönetimi,-Para yönetimi

Bunları başarırız refahı yakalarız. İyi bilim adamları yetiştireceğiz. Parayı iyi yöneteceğiz. Örneğin Yahudilerin çok ciddi keşifleri var. Oturdıkları yerden para basıyorlar. Telefonun geçmişinde ve ampulün geçmişinde bunu görüyorsunuz. Hala onun rantını almaya devam ediyorlar. Ben belediye başkanlığı dönemimde İstanbul'daki Yahudi vatandaşları inceledim. Çoğu mülk sahibi olmazlar, en iyi yerlerde kiracı olurlar. Çünkü mülk sahibi olmak parayı bağlar. Ama kiracı olunca parayı işletmeyi sürdürür." [29]

Bir belediye başkanının yurttaşları hakkında bu tip bir inceleme yapmasının hukuka uygun olup olmadığı kamu görevi ile ilişkilendirilerek ceza hukuku bakımından yanıtlanacak bir

konudur. 1964 tarihinde sürgün edilen insanların gayrimenkullerinin başına gelenler de öyle.

Gayrimenkuller bugünkü hukuk metinlerinde “taşınmaz mal” olarak ifade edilmektedir. 64 sürgünlerinde, sürgün edilenler 20 kilo hakları olmasına rağmen çok daha ağır bir yük taşımışlardır. O güne kadar yaşadıklarını; mekanlar ve insanlarla birlikte “hatıra” olarak yüklenmişlerdir. Kimisi, Atina’daki Büyükkada belgeselinde Naki Damato’nun anlattığı gibi, her gece rüyasında bu hatıralara yenisini eklemiştir. Kimisi ise hepsini ve İstanbul’u unutmaya yemin etmiştir.

İstanbul ise unutmamaya ve dinlemeye mahkûm olmuştur. Atina Operası sanatçılarından Maria Callas’ın Pera Müzesi’nde duran piyanosunun sesini, 64’te sürgün edilen insanların Türkiye’ye yerleşmek için dönen çocuklarını ve gömülmek için buraya gönderilen ölümlere edilen ağıtları... Ağıtlar yakmak değil, beraber türküler söylemek ümidiyle... (RE/HK)

[1] Tuncay Akyüz, Mübadele Muhacirleri Göç Hareketleri Bkz:

<http://tuncayakyuz.wordpress.com/2010/08/27/mubadele-muhacirleri-goc-hareketleri/>

[2] Rıdvan Akar, Hülya Demir, İstanbul’un Son Sürgünleri, İstanbul:Doğan Yayınları, 2014, s.88

[3]Bkz: Erhan Metin, Osmanlı’da ve Cumhuriyet Döneminde Sürgün, Ayrıca: 11 Aralık 1951’de Türk Ceza Yasasında değişiklikler yapılmış, bu dönemde Türk Ceza kanununun 11, 18, 40 ve 173. maddeleri ile “sürgün” cezasını düzenlemiştir. 11. madde ile sürgün cezası, bu madde de sayılan suçlara mahsus asli cezalardan kabul edilirken, 18. madde ile bu cezanın ne olduğu, süresi infaz şekli ve şartları gösterilmiştir. 40. madde ile bir günlük tutukluluk üç günlük sürgüne karşılık sayılırken; 173. maddenin son fırcası ile “Devletin şahsiyetine karşı işlenen” ve ağır hapis cezası ile cezalandırılan suçluların, kendilerine verilen hapis cezasının üçte birini geçmemek ve ondan da az olmamak üzere belirlenecek bir

verde ikametle emniyet-i mumiye nezareti altına alınma (sürgün) cezası da alacakları belirtilmiştir.[11]1965 yılında 647 sayılı ceza infazı hakkındaki kanunu'nun 12.maddesine göre, sürgün cezasının kaldırılmasına kadar uygulanmıştır.

[4] Prof. Dr. Mehmet Emin Artuk, Doç. Dr. Ahmet Gökçen, Dr. A. Caner Yenidünya, Ceza Hukuku Genel Hükümler II (Yaptırım Hukuku), Seçkin Yayınları, Ankara 2003, s.32

[5] Rıdvan Akar, Hülya Demir, İstanbul'un Son Sürgünleri, İstanbul:Doğan Yayınları, 2014, s.35

[6] Rıdvan Akar, Hülya Demir, İstanbul'un Son Sürgünleri, İstanbul:Doğan Yayınları, 2014, s.

[7] Rıdvan Akar, Hülya Demir, İstanbul'un Son Sürgünleri, İstanbul:Doğan Yayınları, 2014, s.62

[8] Veya bu komisyon "Azınlık Sorunlarını Değerlendirme Kurulu"yla değiştirilmişti.

[9] Baskın Oran, "Azınlıklar", İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul: NTV Yayınları, 2010, s.159-165

[10] Hrant Topakian, "Azınlık Tali Komisyonu veya yeni adıyla 'Azınlık Sorunlarını Değerlendirme Kurulu'", Taraf, 16.11.2010

[11] Bu tanım ancak Şubat 2007'de 5580 sayılı yasayla kaldırılacaktır.

[12] Baskın Oran, "Azınlıklar", İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul: NTV Yayınları, 2010, s.159-165

[13] Rıdvan Akar, Hülya Demir, İstanbul'un Son Sürgünleri, İstanbul:Doğan Yayınları, 2014, s.68

[14] Alexis Alexandris, "İmroz Ve Bozcaada: Etnik Bakımdan Rum Olan İki Adaya Yönelik Türk Hükümetinin 1923'ten Sonraki Tutumu", İmroz Rumları, der:Feryal Tansuğ, İstanbul:Heyamola Yayınları, 2012, s 185

[15]Rıfat Bali, İnsan Hakları Derneği'nin Devlet-Azınlık İlişkilerine Bakışı
bkz:http://www.rifatbali.com/images/stories/dokumanlar/insan_haklari_dernegi.pdf

[16] Rifat N. Bali, Yirmi Kur'a Nafia Askerleri, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2008, s.11

[17] Roni Margulies, Bugün Pazar Yahudiler Azar, İstanbul: Kanat Yayınları, 2007, s.27

[18] Samim Akgönül, Samim, Türkiye Rumları, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007,270

[19] Serdar Korucu, Aris Nalcı, 1965 /2015'ten 50 yıl önce, 1915'ten 50 yıl sonra, İstanbul Ermeni Kültür Yayınları,2014,s 18

[20] I. Bölümünün III. Kesimi

[21] İbrahim Ö. Kaboğlu, "La Turquie à l'épreuve des droits des minorités et des droits culturels: du traité de Lausanne aux instruments du Conseil de l'Europe", Statut et protection des minorités: exemples en Europe occidentale et centrale ainsi que dans les pays méditerranéens, Bruxelles : Bruylant, 2009, s.236

[22] Medeni Ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'yi kabul etmiş fakat sözleşmenin "Azınlıkların Korunması" başlıklı 27. maddesine çekince koymuştur.

[23] Javaid Rehman, “Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları”, Ulusal, Uluslarüstü ve Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları (Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi, Lozan Antlaşması), İstanbul: İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi Yayınları, 2002,s.99.

[24] İbrahim Ö. Kaboğlu, Kolektif Özgürlükler, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1989, s. 30

[25] İbrahim Ö. Kaboğlu, Özgürlükler Hukuku, Ankara: Imge Kitabevi, 1993, s.383

[26] Akif Emre Öktem, Uluslararası Hukukta İnanç Özgürlüğü, Ankara: Liberte Yayınları, 2002, s.75

[28] Baskın Oran, Türkiyeli Gayrimüslimler Üzerine Yazılar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s.147, 68

[29] Hürriyet 7 Ekim 2009, Milliyet 8 Ekim 2009

Kaynak: bianet.org